

İKİ DÜNYANIN GERİLİMLİ KAVŞAĞINDA BİYOGRAFİ YAZMAK: MEHMET ALİ AYNİ'NİN ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ ÇALIŞMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Writing Biography at the Tense Crossroads of Two Worlds: An Evaluation of
Mehmet Ali Aynî's Study on 'Abd al-Qâdir al-Jilânî

Aynur SİNGİN

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, Türkiye.

Ph.D., Ministry of National Education, Ankara, Türkiye.

temuralayaynur@yahoo.com.tr, ORCID: 0000-0003-1592-9958

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 07 Eylül / September 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 09 Aralık / December 2024

Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık / December 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2024

Cilt / Volume: 26 Sayfa / Pages: 207-235

Atıf / Citation: Singin, Aynur. "İki Dünyanın Gerilimli Kavşağında Biyografi Yazmak: Mehmet Ali Aynî'nin Abdülkâdir Geylânî Çalışması Üzerine Bir Değerlendirme [Writing Biography at the Tense Crossroads of Two Worlds: An Evaluation of Mehmet Ali Aynî's Study on 'Abd al-Qâdir al-Jilânî]". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 26 (Aralık / December 2024): 207-235

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1545079>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Aynur SİNGİN**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

İKİ DÜNYANIN GERİLİMLİ KAVŞAĞINDA BİYOGRAFİ YAZMAK

Öz

Bu araştırma, Mehmet Ali Aynî'nin Abdülkâdir Geylânî hakkında 1938'de yayımlanan *Un Grand Saint de L'Islam, Abd-Al-Kadir Guilâni* başlıklı biyografik eserini incelemektedir. Aynî'nin bu çalışması hem Çağdaş İslâm düşüncesi hem de modern tasavvuf tarihi araştırmacıları için şu iki açıdan önem taşımaktadır: 1. Erken Cumhuriyet döneminde, tek parti iktidarının İslâm ve laiklik politikaları gölgesinde varlık kazanan dinî neşriyat. 2. Yeni biyografi yazıcılığının tasavvuf alanındaki iz düşümleri. Bilindiği üzere 1930'lar Türkiye'sinde yeni siyasi rejim, yukarıdan dayatmacı modernleşme programını devreye sokarak redd-i miras söylemlerini dile getirmeye, din ve İslâm sahasında sert ve radikal kararlar almaya başlamış, dinî neşriyat sıfır noktasına yaklaşırken, tasavvuf ve tarikatlar ise İslâm düşünce geleneği içerisinde sapma ve bozulma olarak yorumlanmaya başlamıştır. Cumhuriyet ideolojisinin ve tek parti iktidarının etkisinin yoğun bir şekilde hissedildiği bu yıllarda Aynî, tasavvuf büyükleri hakkında biyografik metinler kaleme almaya cesaret eden ender aydınlardan biri olmuştur. Gerek eserin orijinal başlığında "sûfi", "şeyh", "veli" kelimelerinin kullanımından kaçınılması gerekse çalışmanın Fransızca olarak yayımlanması, dönemin etkisiyle izah edilebilirse de Aynî'nin herhangi bir rahatsızlık duymadan kitapta keramet ve menkibe türü olaylardan yaşanmış gerçeklikler olarak bahsetmesi, bu hususta Batı'da yapılan çalışmalara referansta bulunması, yer yer Doğu'daki mistik gelenekler ile mukayese etmesi ve ikisi arasındaki ayrım noktalarına vurgu yapması dikkat çekicidir. Bununla birlikte Aynî'nin Geylânî dışında Gazzâlî, İbn Arabî, Hacı Bayrâm-ı Velî, Bursalî İsmail Hakkî, Celâleddin Devvânî ve Aziz Mahmud Hüdâyî hakkında yazdığı biyografiler dikkate alındığında onun hem kendi görüşlerini ifade etmek hem de Cumhuriyet idaresine ve Kemalist tarih yazıcılığına yönelik tenkitlerini seslendirmek için biyografik yöntemi araçsallaştırdığı söylenebilir. Tüm bu hususlar ışığında Aynî'nin Abdülkâdir Geylânî çalışması hakkında ulaşılan bulgular şu maddeler altında özetlenebilir: (i) Aynî'nin Abdülkâdir Geylânî biyografisi, müellifinin 1900'lerin başında yazmaya başladığı ve yaşamı boyunca devam ettirdiği "Türk Azizleri" projesinin bir halkasını oluşturmaktadır. (ii) Aynî, Geylânî biyografisini hem sûfiyi Batı'ya tanıtmak ve sevdirmek aynı zamanda İslâm tasavvuf ve ahlâkını bir sonraki nesle aktarmak için yazdığını ifade etmiş olsa da vahdet-i vücûd geleneğinin insan, evren ve âlem tasavvurunu anlatmak, Batı'dan tercüme edilen felsefi nazariyelerin bireysel ve toplumsal ahlâk planında yozlaştırıcı etkisini zayıflatmak ve Batı'da spiritüel bilgiyle ilgilenen düşünürlerin çalışmalarına referansta bulunarak tasavvufun meşruiyetini savunmak için biyografik yöntemi araçsallaştırmıştır. (iii) Aynî'nin biyografik eserlerinin bir tür "magnum opus"u olarak kabul edilebilecek olan Geylânî çalışması, modern bilimin etkisinin güçlü bir şekilde hissedildiği 1930'lu yıllarda etrafı ideolojik bir bulut kümesiyle halelenen keşf, ilham, rüya, keramet ve menkibe gibi kavramların, herhangi bir kompleks duyulmaksızın anlatıldığı ender eserlerden biridir. (iv) Son olarak Aynî'nin yabancı dillere olan vukûfiyeti, donanımı ve müktesebatının yanı sıra oryantalist çalışmaları yakından takip ederek eserlerini Fransızca ve diğer yabancı literatüre aktarma arzusu onun sadece bir biyograf olarak değil aynı zamanda Doğu-Batı arasında mekik dokuyan bir kültür taşıyıcısı olarak tanımlanmasına olanak sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Çağdaş Türk Düşüncesi, Biyografi Yazıcılığı, Mehmet Ali Aynî, Abdülkâdir Geylânî.

Abstract

This study examines Mehmet Ali Ayni's biographical work on 'Abd al-Qādir al-Jīlānī, titled *Un Grand Saint de L'Islam, Abd-Al-Kadir Guilāni*, published in 1938. Ayni's work is important for researchers of both contemporary Islamic thought and the history of modern Şūfism in the following two respects: 1-The religious literature that came into existence in the early Republican period under the shadow of the single-party government's policies on Islam and secularism. 2-The projections of the new biography writing in the field of Şūfism. As it is known, in 1930s Turkey, the new political regime began to articulate the discourses of rejection of heritage and to take harsh and radical decisions in the field of religion and Islam by introducing the modernization program imposed from above, while religious publications approached zero point, and Sufism and Sufi orders began to be interpreted as a deviation and corruption within the tradition of Islamic thought. During these years, when the influence of the Republican ideology and the single-party rule was intensely felt, Ayni was one of the few intellectuals who dared to write biographical texts on Sufi greats. Although both the avoidance of the words "Şūfī", "shaykh" and "walī" in the original title of the work and the fact that the work was published in French can be explained by the influence of the period, it is noteworthy that Ayni, without any discomfort, mentions the events such as miracles and legend as lived realities, refers to Western studies on this subject, occasionally compares them with the mystical traditions in the East and emphasizes the points of distinction between the two. However, apart from al-Jīlānī's biography, considering Ayni's other biographies on al-Ghazālī, Ibn 'Arabī, Hacı Bayram-ı Veli (Hāccī Bayrām-ı Walī), İsmail Hakkı Bursavi (İsmā'īl Hāqqī Bursawī), Jalāl al-Dawwānī and Aziz Mahmud Hüdāyī (Azīz Maḥmūd Hudāyī), it can be said that he instrumentalized the biographical method both to express his own ideas and to voice his criticisms against the Republican administration and Kemalist historiography. Considering all these issues, the conclusions about Ayni's work on 'Abd al-Qādir al-Jīlānī can be summarized as follows: (i) Ayni's biography of 'Abd al-Qādir al-Jīlānī constitutes a link of the "Turkish Saints" project that the author started writing in the early 1900s and continued throughout his life. (ii) Although Ayni stated that he wrote his biography of al-Jīlānī in order to introduce and endear the Şūfī to the West as well as to transmit Islamic mysticism and ethics to the next generation, he also wrote his biography of al-Jīlānī in order to explain the conception of man, the universe and the world in the tradition of "waḥdat al-wujūd". He instrumentalized the biographical method to weaken the corrupting influence of philosophical theories translated from the West on individual and social ethics and to defend the legitimacy of Şūfism by referencing the works of thinkers interested in spiritual knowledge in the West. (iii) This book, which can be considered a kind of "magnum opus" among Ayni's biographical works, is one of the rare works in which concepts such as discovery, inspiration, dream, miracle and legend, which were surrounded by an ideological cloud in the 1930s when the influence of modern science was strongly felt, are explained without any obsession. (iv) Finally, Ayni's knowledge of foreign languages, his equipment and acquisitiveness, as well as his desire to follow Orientalist studies closely and to translate his works into French and other foreign literature, allow him to be defined not only as a biographer but also as a cultural carrier who shuttled between East and West.

Keywords: Şūfism, Contemporary Turkish Thought, Biography, Mehmet Ali Ayni, 'Abd al-Qādir al-Jīlānī.

Giriş

Bir biyografi üzerinde akademik çalışma yapmak -bu bir makale, doktora tezi veya bilimsel bir proje olabilir- hâlâ pek çok ülkede ciddi bir sorun teşkil etmeye devam etmektedir. Özellikle alandaki teori eksikliği en temel anlaşmazlık noktası olarak kendini gösteriyor.¹ Bununla birlikte “Biyografik bakış açısı, geçmiş hakkındaki bilgi dağarcığımızı ne ekler?”, “Bir araştırma perspektifi olarak biyografik yöntem önemli bir akademik yenilik olma potansiyeline sahip midir?”, “Biyografik bakış açısı hangi teorik geleneğe ait olmalı ve katkıda bulunmalıdır?”, “Bir kişi hakkında kaynaklara başvururken hangi sorular sorabilir?” ve “Bir biyografiden teorik anlamda ne beklenmelidir?” türünden daha pek çok soru biyografiyle uzaktan veya yakından ilgilenen tüm araştırmacıların önündeki aktüel meseleler olarak durmaktadır.² Şüphesiz tüm bu soruların kavşak noktasında, bütün dikkatini biyografik özneye yoğunlaştırmış biyografin kişiliği, karakteri, entelektüel müktesebatı, meseleyi kavrama ve kuşatma kapasitesi ve hangi amaçlar doğrultusunda hareket ettiği bir kez daha önem kazanmaktadır.

Biyograf, her şeyden önce yazdığı metni kurgulayan ve onu var eden ana aktördür. Yazmak istediği biyografik özneyle ilgili önünde bir malzeme yığını vardır, bu verileri bir plan ve program dâhilinde yeniden inşa eder. Bu malzemeyi işleme sürecinde kendi hayatında karşılaştığı ikilemler, bazı noktalarda yaşadığı kırılmalar ve maruz kaldığı gerilimler biyografik bakış açısına doğal olarak yansır. Bu zaviyeden Aynı'nin biyografisi, 20. yy. entelektüellerinde genellikle rastlan-

¹ Bir biyografin karşılaşılabileceği yöntem problemlerine ve eserini kaleme alırken kendisini bekleyen tehlikelere değinen bir çalışma için bk. Ali Akyıldız, “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları* 50/50 (2017), 232-237. Ayrıca Abdülhamit Kırmızı öncülüğünde Bilim ve Sanat Vakfında toplanan Biyografi Atölyesi'nin 21 Mayıs 2011 tarihinde düzenlediği “Otur Baştan Yaz Beni, Oto/biyografiye Taze Bakışlar” isimli sempozyumun ürünleri için şu çalışmaya bk. Abdülhamit Kırmızı (haz.), *Otur Baştan Yaz Beni, Oto/Biyografiye Taze Bakışlar* (İstanbul: Küre Yayınları, 2013).

² Modernleşme süreçleriyle birlikte bilimsel alanda yaşanan değişim ve dönüşümler başta tarih yazıcılığında olmak üzere mikro tarih anlatı türü olarak biyografi yazıcılığında da pek çok yenilik ve değişimi beraberinde getirmiştir. Bu konu etrafında teşekkül eden problem ve meseleleri aktüel araştırmalarla zenginleştiren kolektif bir çalışma için bk. Hans Renders vd., *Biyografik Dönemeç (Tarih ve Sosyal Bilimlerde Biyografinin Yeniden Keşfi)*, çev. Uğur Yankı Üçkardeşler (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024).

dığı gibi, eski ile yeni rejim arasında gidip gelen, iki farklı dünyanın eşliğindeki gerilimleri ve kırılmaları çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır. Cumhuriyet idaresinin siyasi ve ideolojik görüşüyle aynı çizgide olmasının yanı sıra bilimsel gerçekliği paranteze alınan bir ilme sadakati ve bu düşünceyi savunmak için kaleme verdiği mücadele onu hem var eden hem de çağdaşlarından ayıran en önemli özelliktir.

Bilindiği üzere İslâmcılık cereyanı içerisinde önemli bir isim olan Ayni, tasavvuf, İslâm felsefesi, ahlâk ve düşünce tarihiyle irtibatlı olarak biyografiler kaleme almış; felsefe, psikoloji, siyasi tarih, milliyetçilik etrafında yoğunlaşmış; Darülfünûn İlahiyat Fakültesinde, yüksek mekteplerde bu sahalarla irtibatlı dersler okutmuş; Nakşî tarikatına müntesip,³ aynı zamanda valiliğe kadar yükselmiş bir bürokrat, bugün içinse daha ziyade bir fikir adamı olarak öne çıkmaktadır.⁴ Okuduğu okullar ve aldığı eğitimin yanı sıra ilgi alanları dolayısıyla çok kimlikli ve üretken bir muharrir ile karşı karşıya olduğumuzu dikkate aldığımızda ilk olarak tespit etmemiz gereken husus, ona nereden bakmamız gerektiğidir.

*Türk Ahlâkçuları'nı*⁵ hariç tutacak olursak, *Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazzâlî*,⁶ *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?*,⁷ *Hacı Bayrâm-ı Velî*,⁸ *Celalüddin-i*

³ Ayni, Nakşibendî-Hâlidî şeyhi olan Şeyh Muhammed Esad Erbilî'ye intisap etmiş ve Esad Erbilî'nin uzun yıllar şeyhlik yaptığı Şehremini Odabaşı Semtindeki Kelâmî Dergâhı'nın müdâvimlerinden biri olmuştur. Bk. Zeynep Büşra Özdemir, "Mehmet Ali Ayni'nin Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazzâlî Adlı Eserindeki Kelâm Tarihi Anlatımı ve Düşünce Dünyasında Gazzâlî'nin Yeri", *Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyasında İslâmî İlimler* (2019), 124.

⁴ Ayni'nin hayatı, eserleri ve fikriyatıyla ilgili bk. İsmail Kara, "Mehmed Ali Ayni (1869-1945)", *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi 2* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 599-659; Ali Kemal Aksit, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Ayni* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2021); Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 2005), 299-302; Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 3* (Ankara: Mars Matbaası, 1968 – 1969), 294-300; *Canlı Tarihler IV: Mehmet Ali Ayni: Hatıraları* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1945); İsmail Arar, "Mehmet Ali Ayni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/273-275.

⁵ Mehmet Ali Ayni, *Türk Ahlâkçuları* (İstanbul: Marifet Basımevi, 1939). Bu eser daha sonra İsmail Kara tarafından tekrar yayıma hazırlanmıştır. Bk. Ayni, *Türk Ahlâkçuları*, haz. İsmail Kara (İstanbul: Kitabevi, 1993).

⁶ Mehmet Ali Ayni, *Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazzâlî* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1908). Ayni, çalışmasını Fransız müsteşriklerden Carra de Vaux'nun Gazzâlî hakkında yazdığı eseri örnek alarak kaleme almıştır. Eserin Arapçaya tercümesi ise Âdil Züaytir tarafından gerçekleştirilmiştir.

⁷ Mehmet Ali Ayni, *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?* (İstanbul: Şehzadebaşı, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1341/1339).

⁸ Mehmet Ali Ayni, *Hacı Bayrâm-ı Velî* (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1343). Ayrıca eserin sadeleştirilmiş neşri için bk. *Hacı Bayrâm Velî*, haz. H. Rahmi Yananlı (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015).

Devvânî,⁹ *Azîz Mahmud Hüdâyî: Hayatı Şiirleri Meclisleri*,¹⁰ *Un Grand Saint de L'Islam, Abd-Al-Kadir Guilânî*,¹¹ *Türk Azizleri I: Bursalı İsmail Hakkı*¹² olmak üzere yazdığı yedi eser dolayısıyla onu sûfi biyografi yazıcılığı cihetiyle ele almak, oldukça heyecan verici olabilir.¹³ Bununla birlikte müellifin Abdülkâdir Geylânî çalışması, diğer biyografilerden bir yönüyle ayrılmaktadır ki bu, eserin yoğun bir keramet ve menkıbe anlatısı etrafında örülerek inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁴ Bu durum her ne kadar sûfinin yaşam öyküsü ve onu bize aktaran kaynaklarla irtibatlı bir özellik olarak tebârüz etse de 1930'lar Türkiye'sinin siyasi atmosferi hesaba katıldığında fikir özgürlüğünün olgunlaştığı bir döneme ertelenebilirdi. Buna rağmen biyografinin orijinalinin

⁹ Aynî'nin Celâleddin Devvânî hakkında yazdığı biyografi hâlâ Türkçeye tercüme edilmemiştir. Bunun yanı sıra müellifin Devvânî hakkında Fransızca bir makalesi de bulunmaktadır. Bk. Mehmet Ali Aynî, "Note Sur l'idéalisme de Djelaleddin Davani", *Revue Néo-Scolastique de Philosophie* 33/30 (1931), 236-240.

¹⁰ Mehmet Ali Aynî, *Azîz Mahmud Hüdâyî: Hayatı Şiirleri Meclisleri*, haz. Aynur Singin, İsmail Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2024).

¹¹ Mehmed Ali Aînî, *Les Grandes Figures de L'Orient Un Grand Saint de L'Islam, Abd-Al-Kadir Guilânî* (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1938). Eser ilk olarak 1993 yılında Arapçaya (Mehmet Ali Aynî, *Abdülkâdir el-Geylani: Şeyhun Kebir min Sulehai'l-İslâm*, çev. Muhammed Hacı, Muhammed Ahdar (Dârülbeyzâ: Dârü's-Sekâfe, 1993/1413); 2016 yılında ise Türkçeye tercüme edilmiştir. Mehmet Ali Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, çev. Tahir Yücel; katkı F. J. Simore-Munir (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016).

¹² Aynî'nin "İsmâil Hakkı" çalışması ilk olarak 1923 yılında Paris'te Fransızca olarak yayımlanmış, İstanbul'daki neşri ise ancak 1944'te gerçekleşmiştir. Bk. Mehmet Ali Aynî, *Türk Azizleri I: İsmail Hakkı* (İstanbul: Marifet Basımevi, 1944).

¹³ 20. yüzyılda sûfi biyografi yazıcılığı üzerine çalışmalar son derece sınırlı olmakla birlikte bu meseleye tarih yazıcılığı ve spesifik bir aktör etrafında eğilen şu iki çalışmaya atıf yapılabilir: Muammer Cengiz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tasavvuf Tarihi Yazıcılığı (1910-1933)* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023); Azime Merve Taşdelen, "20. Yüzyılda Sûfi Biyografi Yazıcılığı: Sefîne-i Evliya Örneği", *Balikesir İlahiyat Dergisi* 19 (2024), 29-54. Bununla birlikte Aynî'nin yazdığı sûfi biyografilerinin tümünü değerlendiren bir makale üzerinde hâli hazırda çalışmaktayız.

¹⁴ Geylânî hakkında şimdiye kadar yapılmış diğer biyografik çalışmalar için bk. *Abdülkâdir Geylani Hazretleri: Şiir Halinde Şahsı ve Kerametleri*, der. H. Molla Rahim (İstanbul: M. Baki Kitabevi, 1958); Abdülkâdir Akçişek, *Devrinde Abdülkâdir Geylani* (Ankara: Hilal Yayınları, 1960); M. Şefik Korkusuz, *Gavsü'l-Azam Seyyid Abdülkâdir Geylani ve Kadiri Tarikatı* (Adıyaman: Menzil Yayınevi, 1995); Mustafa Özdamar, *Abdülkâdir Geylani* (İstanbul: Kırk Kandil, 1998); Dilaver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999); Mustafa Ertuğrul Kaan, *Büyük Mutasavvıf Abdülkâdir Geylani* (İstanbul: Gayret Kitabevi, ts.); Ahmed Gassân Sebânû, *Abdülkâdir el-Geylani: Hayâtuhü - Nesebuhü - Müellefâtuhü* (Dumaşk; Stokholm: Dârü'l-Yenabi' [al-Yanabia], 2009); Seyfullah Erdoğan, *Abdülkâdir Geylani Hayat ve Menkıbeleri* (İstanbul: Mercan Kitap, 2014); Ali Muhammed Sallabi, *Abdülkâdir Geylânî Sultânı'l-Ârifîn*, çev. Necmeddin Salihoglu (b.y: Ravza Yayınları, 2012); Adalet Çakır, *Abdülkâdir-i Geylani ve Kadirilik*, 2 Cilt, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2021).

Türkçe değil Fransızca kaleme alındığını, başlık olarak ise 2016 yılında Türkçeye aktarılırken tercih edilen “İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî”den farklı olarak “Doğu’nun Büyük Şahsiyetleri İslâmın Büyük Bir Azîzi, Abdülkâdir Geylânî” şeklinde olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Öte yandan literatüre baktığımızda müellifin Fârâbî, Gazzâlî ve Hacı Bayrâm-ı Velî dışındaki biyografik eserleri hakkında herhangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Aynî’nin Fârâbî eseri üzerine yapılmış inceleme, risâlenin sadeleştirilmesidir ve Necati Demir tarafından “Aynî’nin Muallim-i Sani Farabi İsimli Eseri” adı altında gerçekleştirilmiştir.¹⁵ Bir diğer çalışma Zeynep Büşra Özdemir’in “Mehmet Ali Aynî’nin Hüccetü’l-İslâm İmam Gazzâlî Adlı Eserindeki Kelâm Tarihi Anlatımı ve Düşünce Dünyasında Gazzâlî’nin Yeri” başlıklı makalesidir. Özdemir, ilk olarak Aynî’nin kısa yaşam öyküsüne yer vermiş, daha sonra da Carra de Vaux’tan hareketle yazılan çalışmasını, kelâm tarihi, tasavvuf ve Eş’arî düşünce ile irtibatları bakımından değerlendirmiştir.¹⁶ Son olarak müellifin *Hacı Bayrâm-ı Velî* adlı eseri hakkında yapılan iki makaleyi zikretmek gerekir. Bunlardan ilki Yusuf Turan Günaydın’ın “Cumhuriyet Döneminde Hacı Bayram-ı Veli Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Aynî’nin Eseri”¹⁷ iken, diğeri Sevim Arslan’ın “Mehmet Ali Aynî’nin “Hacı Bayram Velî” Kitabının Kadim İrfan Geleneği Çizgisinde Değerlendirilmesi”¹⁸ başlıklarını taşımaktadır. Her iki çalışmanın ortak noktası, müellifin sadece *Hacı Bayrâm-ı Velî* eseriyle sınırlı olması, yöntem olarak, içerik analizinin ve betimleyici bir üslubun tercih edilmesidir. Bununla birlikte Günaydın’ın makalesi, Cumhuriyet devrinde Hacı Bayrâm-ı Velî üzerine yapılmış olan çalışmaların açıklamalı bib-

¹⁵ Necati Demir, “Aynî’nin Muallim-i Sani Farabi İsimli Eseri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1999), 439-459.

¹⁶ Zeynep Büşra Özdemir, “Mehmet Ali Aynî’nin Hüccetü’l-İslâm İmam Gazzâlî Adlı Eserindeki Kelâm Tarihi Anlatımı ve Düşünce Dünyasında Gazzâlî’nin Yeri”, *Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyasında İslâmî İlimler* (2019), 123-136.

¹⁷ Yusuf Turan Günaydın, “Cumhuriyet Döneminde Hacı Bayram-ı Veli Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Aynî’nin Eseri”, *Hacı Bayram-ı Velî* (2018), 553-569.

¹⁸ Sevim Arslan, “Mehmet Ali Aynî’nin “Hacı Bayram Velî” Kitabının Kadim İrfan Geleneği Çizgisinde Değerlendirilmesi”, *Hacı Bayram-ı Velî: IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Sempozyumu* (2019), 217-228.

liyografyasını içermesi yönüyle Arslan'ın makalesinden farklılaşmaktadır. Bizim bu çalışmamızın özgünlüğü ise Ayni'nin diğer biyografik metinlerinin dikkate alınmasının yanı sıra müellifin vahdet-i vücüd ekseninde şekillenen İslâm yorumu, milliyetçilik anlayışı ve Kemalist tarih yazımı karşısında benimsediği muhalif tavrını hesaba katarak yorumlanmasından kaynaklanmaktadır.

1. İâde-i İtibar veya Madalyonun Diğer Yüzü

Ayni, Geylânî hakkında yazdığı biyografiye “Türk şair Nâbî”nin sûfiye ithafen yazdığı bir methiyesi ile başlar.¹⁹ Esere bu türden bir giriş yapılması, yazarın biyografik özneye yönelik bir sempati, yakınlık veya hayranlık duyduğu yönünde okuyucuda bir intiba oluşmasına neden olmaktadır. Yazarın gerek İbn Arabî için kaleme aldığı risâleye *Şeyh-i Ekberî Niçin Severim?* başlıklı bir isim tercih etmesi, gerekse *Hacı Bayram-ı Velî* adlı çalışmasına keşif ve icatta bulunan bilim adamlarına ve sûfilere ithafen “Büyük Adamlar” başlığına yer vermesi onun tarafsız ve nesnel bir biyograf olma yönünde bir iddiasının olmadığını göstermektedir.²⁰ Öte taraftan sûfilere yönelik bu güzellemenin zamanın ruhuyla da bir irtibat noktası olduğunu göz ardı etmemeliyiz. Her ne kadar Cumhuriyet'in ilanı, büyük kayıpların ve hezimetlerin ardından bir zafer atmosferi oluştursa da tek parti-tek lider döneminin başlamasıyla birlikte yeni siyasi rejimin yukarıdan dayatmacı modernleşme programı, redd-i miras söylemleri, din ve İslâm sahasında, özellikle de tasavvuf ve tarikatlar hakkında sert ve radikal kararlar almaya başlaması başka bir istibdat iklimine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Ayni'nin biyografik metinlerine İslâm velîlerini överek ve apolojik bir söylemle başlamasının tarihsel arka planında Kemalist iktidar ve ideolojinin tasavvuf ve tarikatlara yönelik devreye soktuğu sessizleştirme siyasetinin önemli bir etkisi bulunmaktadır.²¹ Her ne kadar Ayni, gerek eserlerindeki üslup

¹⁹ Ayni, *İslâmın Büyük Velîsi Abdülkâdir Geylânî*, 11-13.

²⁰ Mehmet Ali Ayni, *Hacı Bayram-ı Velî*, haz. H. Rahmi Yananlı (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2015), 25-31.

²¹ Müellifin bu yaklaşımını destekleyen benzer örnekler için bk. Ayni, *Şeyh-i Ekberî Niçin Severim*, 29; a.mlf., *Hacı Bayram-ı Velî*, 25-31; a.mlf., *Aziz Mahmud Hüddâyi: Hayatı Şiirleri ve Meclisleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2024), 35-46. Özellikle müellifin son biyografisi, Hüddâyî'nin ilmi,

gerekse hariçteki imajıyla dönemin siyasi rejimiyle bir hesaplaşma iradesi ve görüntüsü ortaya koymasa bile dipte muhafaza ettiği pasif muhalif söylemini yaşamı boyunca devam ettirdiğini söyleyebiliriz.²²

Burada Aynî'nin sûfilere yönelik mezkûr övgüsünü nasıl ve ne şekilde ortaya koyduğu sorusu onun "pasif-muhalif" yönüyle açıklığa kavuşturulabilir. Şöyle ki müellif şeyh ve mutasavvıfların yaşam öykülerinin ve görüşlerinin gelecek nesil için ne kadar değerli olduğunu birinci ağızdan yani kendisi ifade etmek yerine şöhret ve otoritesi herkesçe kabul görmüş âlim veya şairler aracılığıyla, onların söylemlerine referansla bulunarak anlatmaktadır. Geylânî biyografisinde sûfinin yüceliğini kanıtlamak için Nâbî'nin şiirine yer vermesi bunun tipik bir göstergesidir. Yine müellifin, "Geçmiş yüzyıllardan günümüze kadar Fars, Arap ve Türk edebiyatında sûfiye hürmeten, onu öven ve savunan eserlerden bir antoloji yapacak olsak bunları birkaç cilde ancak sığdırabiliriz."²³ cümlesi de bu bakış açısını pekiştirmektedir. Müellifin, İbn Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiye*'sinde Geylânî'yi övdüğünden bahsetmesi²⁴ ve Yunus Emre'nin Kâdirîye tarikatıyla irtibatını öne çıkarırken takip ettiği yöntem hep aynıdır. Bir başka ifadeyle Aynî, hem tasavvuf ve vahdet-i vücûd geleneğine bağlılığını hem de resmi tarih yazımına muhalefeti dolaylı, örtük ve pasif bir yol takip ederek ortaya koymaktadır.²⁵

Burada bir biyograf olarak müellifin, herkes tarafından bilinmeyen, tarihsel anlatıda parlak bir görünürlüğe sahip olmayan, hayatın içinden veya sıradan diyebileceğimiz insanlarla ilgilenmek yerine şahsiyeti

edebî ve tasavvufî şahsiyetinin ne kadar yüksek olduğunu ispatlamak amacıyla şu âlimlerin şahitliklerine başvurularak başlamaktadır: Şeyhülislâm Hoca Sâdettin, Şeyhülislâm Mehmed, Es'ad Çelebi, Sun'ullah, İznikli Fâzıl Ali Bey, Kâtip Çelebi, Müverrih Peçevî, Reisü'l-Küttâb Okçuzâde, Üsküp Kadısı Veysi, Atâî, Abdülganî Nablusî ile İsmâil Hakkı.

²² Aynî'nin Kâdirîye tarikatından bahsederken, "Bizim velimiz, gerçekten de bu tarikatın kurucusu ve ahlâkî açıdan canlandırıcısıdır. Bu tarz kuruluşların hepsinde olduğu gibi bu tarikat da zamanla tekâmül etmiş ama çağların girdaplarından kurtulamamıştır. Bu gelişme sürecinin ve çalkantıların ayrıntıları, araştırma konumuzun çerçevesine girmediği için bunlardan söz etmeyeceğiz." diyerek bir anlamda konuyu geçiştirmesi, onun siyasi ve kutuplaştırıcı bir tartışma içerisine girmekten kaçınan, bir nevi sessiz muhalefeti gösteren örneklerden sadece birisidir. Bk. Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 241.

²³ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 11, 13.

²⁴ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 106.

²⁵ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 306.

ve fikirleriyle İslâm düşüncesine yön vermiş ve şöhret sahibi aktörleri, başka bir ifadeyle *büyük adamları* mercek altına alması dikkat çekicidir. Çünkü yazarın birincil amacı mikro tarihin sınırları içerisinde sondaj yapmak değil aksine makro düzeyde daha üst bir tarihsel anlatıya ulaşmaktır. Bu nedenle o, İslâm düşüncesinin kurucu diyebileceğimiz temsil gücü yüksek şahsiyetlerini tercih etmiştir.

2. Sebeb-i Telif: Mikro Tarihin Sınırlarını Aşındırmak

Bir biyografin eserini yazma gerekçesini veya elindeki malzemeye tam olarak ne yapmak istediğini deşifre ettiğimizde zihin dünyasını şekillendiren unsurlar hakkında önemli birtakım ipuçları elde etmiş oluruz. Bu noktada Ayni, neredeyse tüm biyografilerinin giriş veya başlangıç kısmında eserinin “kuru bir hal tercümesinden ibaret olmayacağını”²⁶ ve bu çalışmasıyla bireysel bir yaşamöyküsünün peşinde olmadığını ısrarla vurgulayarak, biyografik yöntemi tercih etmesinin temel gerekçeleri olarak şunları zikreder: (i) İslâm dünyasının büyük âlimlerini hem genç nesle hem de Batı’ya tanıtmak. (ii) İslâm düşüncesinin özellikle de vahdet-i vücûd geleneğinin insan, evren ve âlem tasavvurunu anlatmak. (iii) Batı’dan tercüme edilen felsefe ve ahlâk nazariyelerinin bireysel ve toplumsal planda yozlaştırıcı ve tahrip edici etkisini zayıflatmak.²⁷ (iv) Modern Avrupa felsefesinin sadece akılcı çizgisini öne çıkaranlara karşılık Batı’da bilginin spiritüel ve sezgisel yönleriyle ilgilenen düşünürlerin çalışmalarına referansta bulunarak tasavvufun meşruiyetini savunmak.²⁸ Görüldüğü üzere Ayni, biyografik yön-

²⁶ “Bu kitap, Hacı Bayrâm-ı Veli’nin kuru bir hâl tercümesinden ibaret olmayacaktır. Zira onun ilmî hayatını incelemek yanında, bazı rûhî ve ahlâkî meseleleri de incelemeye vesile olacaktır. Bundan maksat, asrımızın en vahim hastalığı sayılan şüphe ve kötümserlik ile mücadele edip neticede bir dereceye kadar kalplere bir zevk ve ümit ile teselli vermektir.” Ayni, *Hacı Bayrâm-ı Veli*, 14.

²⁷ Bu gerekçeyi Ayni dışında dönemdeki farklı yazarlarda da görmek mümkündür. Örneğin Rıza Tevfik, Batı felsefesi karşısında alternatif bir düşünme biçimi olarak tasavvuf ve yine alternatif bir düşünür olarak onların karşısına Mahmud Şebüsteri’yi koymaktadır. Bk. Muammer Cengiz, “Rıza Tevfik’in “Gülşen-i Râz Hakkında Tetebbuât-ı Felsefiyye”si Üzerine Bazı Dikkatler”, *Gülşen-i Râz Hakkında Tetebbuât-ı Felsefiyye* (2019), 39-81.

²⁸ Ayni, “Mukaddime”, *İslâm Düşüncesinin Zirvesi Gazzâlî*; a.mlf., *Şeyh-i Ekber’i Niçin Severim?*, 26; a.mlf., *Hacı Bayrâm-ı Veli*, 14; a.mlf., *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 13; a.mlf., *Aziz Mahmud Hüdâyi: Hayatı Şiirleri ve Meclisleri*, 35-46.

temi sadece mikro tarih anlatısı olarak görmek yerine savunduğu ve karşı durduğu fikirleri aktarmak için işlevsel bir araç olarak değerlendirmektedir. Bu zaviyeden onun Geylânî kitabını yazarken öne sürdüğü gerekçelere bir bakalım:

“İşaret edilen, önemli bir kişi olduğunu çoktan beri biliyorduk. Yüzyıllar onu sadece büyüttü ve şânını onayladı. Günümüz Müslüman dünyasında da bir hayli hürmet edilen biri olarak akıllara kazınmaktadır. Sûfîzmin büyük hocaları tarafından yol gösterilen, aynı zamanda Müslüman ruhunun psikolojisini, tasavvufu ve ahlâkın metotlarını tanıtmak, yeni bir inceleme ve bakış açısı getirmek niyetiyle yazılan bu mütevâzî esere okuyucularımızın saygıyla bakmasını temin etmek maksadıyla Şâir Nâbî'nin düşüncesini ödünç aldığımızı tekrarlayalım. Seyyid Abdülkâdir Geylânî, daima en büyüklerin başında gelir ve halkın teveccühüne mazhar olan velîlerden biri olarak kabul edilir.”²⁹

Yukarıda Ayni, eserini yazma gerekçesi olarak her ne kadar “Müslüman ruhunun psikolojisini, tasavvufu ve ahlâkın metotlarını tanıtmak, yeni bir inceleme ve bakış açısı getirmek” şeklinde ifade etse de Gulâm Hüseyinî adlı Hintli bir âlime yazdığı mektupta, Geylânî'yi telif etmesinin amaçlarından birini, “Frenklere büyük gavsı tanıtmak ve sevdirmek” olarak ifade etmektedir. Bununla birlikte, müellifin kitabın girişinde “mütevâzî” olarak betimlediği çalışmasını, mezkûr mektupta “Gavs-ı Geylânî için yazdığım eser İsmail Hakkî'dan üç defa büyüktür. Nasıl bir programa göre yazılmış olduğunu bu İsmail Hakkî'dan istidlâl edebilirsiniz.”³⁰ diyerek “mükemmel bir tercüme-i hâl” olarak yorumlaması da dikkat çekicidir. Öte yandan müellif, İslâm dünyasında tasavvufa ilgi ve alaka gösterilmemesinden yakılarak, zorlu şartlarda yürütüğü çalışmaların yayımlanma sürecinde maddi engellere takılmasından şikâyetçi görünmektedir. Geylânî biyografisinin Paris'teki matbaanın on bin Frank talep etmesi nedeniyle yayınevinde uzun bir süre beklemek zorunda kaldığını dile getiren Ayni, çevresindeki iş adamlarından talep etmesine rağmen maddi destek göremediğini mektubunda Hintli âlime sitemle anlatmıştır. Bu durum karşısında ümitsizlik veya karam-

²⁹ Ayni, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 13.

³⁰ Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Ayni*, 303.

sarlık duymak yerine biyografisini Farsçaya tercüme edip Bombay ve Hindistan'da neşretmek arzusunda olduğunu Gulâm Hüseyinî'ye söyleyerek bu hususta kendisinden gelecek teklif ve tavsiyelere açık kapı bırakır.³¹ Bu yönüyle Ayni, biyografilerini sadece ülke içinde değil aynı zamanda çalışmalarını uluslararası literatüre taşıma arzusu ve gayreti, onu sadece bir biyograf olmaktan çıkartıp, Doğu-Batı arasında mekik dokuyan bir kültür taşıyıcısı konumuna yükseltmektedir.³²

3. Biyografik Özneye Eklemlenen Makro Tarih Anlatıları

Yazar, biyografisini yazarken kronolojik bir akış takip edebileceği gibi biyografik öznenin ölümüyle eserine başlayarak geriden başa doğru saran bir sıra, düzen takip edebilir veyahut fenomenolojik bir yöntem benimseyerek tema tema ilerlemeyi de tercih edebilir. İlk yöntem, daha çok klasik biyografi türünde sıklıkla görülürken, diğerleri ise yeni biyografi yazıcılığının farklı tercihlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Ayni'nin biyografi çalışmalarını dikkate aldığımızda ise onu rahatlıkla yeni biyografi yazıcılığı içerisinde değerlendirebiliriz. Fark edilen iki temel nedenden ilki, çalışmalarını kronolojik bir sıra, düzen veyahut "kişinin hayatı, dönemi, eserleri" şeklinde klişe bir yöntemle kaleme almaması; ikincisi ise neredeyse her biyografisinde farklı bir yöntem takip ederek tematik bir aranjman yapması ve iç içe geçmiş makro tarih anlatılarını biyografinin içerisinde harmanlamasıdır. Bununla birlikte Geylânî biyografisi her ne kadar "önsöz, iki ana bölüm ve on bir alt başlık"tan hareketle sūfinin kronolojik yaşam öyküsü etrafında kurgulanmış görünse de bölümler arasında İslâm düşüncesi ve kültür mirasının temel meseleleri ve çetrefilli problemleri mercek altına alınmıştır.³³

³¹ Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Ayni*, 301-303.

³² 1904'te başlayan uluslararası felsefe kongrelerinin Amerika, Harvard'da toplanan VI.-VII. kongresine ilk defa iştirak eden Türk murahhası (delege) Ayni olmuş, fakat şimdiye kadar onun bu yönüne değinen müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu kongrenin içeriği ve işleyişi hakkında müellifin tecrübe ve gözlemlerini aktardığı yazısı için bk. Mehmet Ali Ayni, "Altıncı Beynelmille Felsefe Kongresi", *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 2/7 (1928), 89-106.

³³ Birinci bölümde Abdülkâdir Geylânî, Bağdat, Gilân, hırka, yol gösterici silsile, Abdülkâdir'in dostlarına mistik vaadi, portresi, çalışma metodu, Abdülkâdir'in karakteri, lakapları, Abdülkâdir'in vefâtı, kerametleri, Abdülkâdir'in Bağdat'taki türbesi gibi konular üzerinde duran yazar, ikinci

Kitabın birinci bölümünde yazarın “Abdülkâdir Geylânî” başlığı altında sûfînin yaşam öyküsü yerine İslâmî ilimlerin teşekkül sürecine detaylı ve uzun bir şekilde yer vermesi bahsettiğimiz makro tarih anlatısının biyografik çalışmaya eklenmesine güzel bir örneklik teşkil eder. Müellif, her ne kadar sûfînin içine doğduğu entelektüel ortamın tarihsel arka planını resmetmeye çalışsa da esasında İslâm dünyasındaki ilmî faaliyetlerin çok erken bir tarihte filizlenmeye başladığı, bunun muharrik sebebinin Kur’an ve Sünnet’in doğasından kaynaklandığı,³⁴ tasavvufun diğer dinî ilimler gibi yerli ve meşru bir ilim olduğu, dolayısıyla kökleri dışarıdan beslenen bir disiplin olmadığı yönündeki açık ve örtük argümanlar, biyografik özne aracılığıyla seslendirilmiştir.³⁵ Yine benzer bir şekilde “Bağdat” başlığı altında “eskilerin bilimsel ve felsefî eserlerinin tercümesi, ilimler metropolü Bağdat, Nizamiye Medresesi’nin kuruluşu, dört Müslüman mezhep arasındaki mücadeleler, İbn Hanbel ve ekolünün tesiri, Ortodoks ve Şîî ekoller arasındaki mücadeleler”³⁶ geniş bir yer kaplar.

İslâm düşüncesinin teşekkül evresi, tasavvufun hadis, fıkıh, kelim, tefsir gibi dinî ilimler içerisinde meşru bir disiplin olarak ortaya çıkışı,³⁷ keşf, müşâhede, ilham, keramet ve menkıbe türü tasavvufi ıstılahların epistemik değeri, Geylânî’nin milliyeti ve Türklükle irtibatı³⁸ ve Batı’daki aktüel bilimsel gelişmeler sûfînin biyografisi etrafında halelenen,

bölümde ise şu alt-başlıklara yer vermektedir: Abdülkâdir’in âmentüsü, Abdülkâdir’in inancı, eserlerinde Abdülkâdir, Abdülkâdir’de tövbe, “Hangi günahlardan tövbe kâr olunmalı?”, tövbenin şartları, sosyal görevler ve eleştiri, Abdülkâdir’in altı vaazı, sûfizm, Abdülkâdir’in bazı tasavvuf terimlerine getirdiği açıklamalar, Abdülkâdir Geylânî’nin eserleri, bibliyografya, Kâdirî tarikatının kolları.

³⁴ “Peygamber, gerçekleştirmek istediği bu yeni topluma Kur’an-ı Kerim’i vasiyet olarak bıraktı. Bu mutlak Kitap sayesinde, sözünü ettiğimiz toplum, kendi biliminin kaynaklarını, ahlakını, edebiyatını ve genel faaliyetini doğurdu.” Ayni, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 17.

³⁵ Ayni, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 17-27.

³⁶ Ayni, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 27-36.

³⁷ “Kısa sürede yeni bir dil konuşan bazı insanlar belirdi. Hz. Peygamber ki o tertemizdi, şeriata uygun yasalardan başka kendine özgü davranışlarıyla bir tür ahlak bilimi ortaya koymuştu. Bu yeni zuhûr eden insanlar; entelektüel, geleneksel ve dağınık metodun dışında bâtinî bir bilim ve keşif metodunun varlığından söz ediyorlardı. Böylece ilimle paralel giden bir marifet (connaissance), resmi âlimlerin dışında bir de ârif vardı.” Ayni, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 20.

³⁸ Ayni, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 28-29.

iç içe geçmiş makro tarih anlatıları olarak öne çıkmaktadır. Yazarın biyografik özne üzerinden içinde yaşadığı çağın ilmî, kültürel ve politik sorunlarını gelecekteki araştırmacılar için nasıl tarihsel bir arşiv malzemesine dönüştürdüğünü iki alıntı üzerinden somutlaştırmaya çalışalım:

“Buhârî'nin tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Mugire b. Berdizbeh'tir. Bu son adının anlamı tohum eken, yayıcı ve neşredicidir. el-Cu'fî el-Buhârî. Hicrî 194, Milâdî 810 yılında Buhara'da doğdu. Acemden daha çok Türk kökenlidir. Gerçekten nasıl olur da “Buhârî” kelimesi Aceme ait sayılabilir. Temelde Türk sayılan, daha çok Kırgız ve Özbek bir toplumun iskân edildiği bir şehirde doğuyor Buhârî. İran efsanesinin nasıl böyle yazılabildiğini insan sorguluyor. Geniş Turan ülkesi, dev nehir Amuderya'dan başlamıyor. Bilinen Ceyhun ve Buhara, bu nehrin öte yakasında bulunmuyor.”³⁹

“Abdülkâdir Geylânî'nin Türkçe yazdığı mısralar, bizim Gavs-ı Azam'ın dilinin Türkçe olduğunu göstermektedir. Bu gazellerin büyük bölümünün niçin Farsça yazıldığı sorulacak olursa, o devirde Selçuklu Türklerinin resmi dilinin Farsça olduğuna riâyet edeceğiz. Fars dili genel kuraları bakımından Türkler için çok sayıda inceliklere sahiptir. Yine son dönemlerde, geçmişteki bu geleneğe uygun olarak modern Türk şâirleri de eserlerini Farişî diliyle kaleme alıyorlardı. Buradan hareketle diyebiliriz ki Abdülkâdir'in şiirlerinde kullandığı Farsça, onun İranlı olduğunu ileri sürmek için kesin bir kanıt olamaz.”⁴⁰

Yazarın Türklük vurgusunun tarihsel arka planına baktığımızda, bu dönemde yaygın bir şekilde tedavüle sokulan oryantalist söylemin tehditkâr etkisi ile karşılaşırız. Türklerin İslâm tarihinde görünümleriyle birlikte gerileme ve çöküşün de başladığı iddiası 19. yüzyılın sonlarından itibaren kalıp ve klişe bir ifade olmasına rağmen Osmanlı-Türk aydını üzerinde güçlü ve kalıcı etkiler bırakmıştır ki bunda Batı oryantalizminin özellikle de Ernest Renan'ın kuvvetli etkisi yadsınamaz.⁴¹ Gerek Cumhuriyet idaresi gerekse dönemin Türk aydınları bu tehdi-

³⁹ Ayni, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 29.

⁴⁰ Ayni, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 259.

⁴¹ Dücan Cündioğlu, “Ernest Renan ve “Reddiyeler” Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı”, *Divân: İlmî Araştırmalar* 2 (1996), 1-94.

di geri püskürtmek için Fârâbî, İbn Sînâ gibi kurucu şahsiyetleriyle öne çıkan İslâm âlimlerinin Türklüğünü kanıtlamaya çalışmışlardır.⁴²

Bu noktada öne çıkan aydınlardan biri de Aynî'dir ki yazarın *Türk Mantıkçıları* (1928),⁴³ *Türk Ahlâkçıları*⁴⁴ ile *Türk Azizleri I: İsmail Hakkı* (1944) adlı çalışmaları bu minval üzere ilk akla gelenler arasındadır. Fakat Aynî'nin Türklük tanımını kendisini çağdaşlarından bazı bakımlardan ayırtmaktadır ki o bu yönüyle dönemin resmi ideolojisiyle taban tabana zıt bir yerde durmaktadır. Zira Kemalist ideoloji ve tarih yazımı bir taraftan İslâm düşüncesinin kurucu unsuru olarak Türkleri öne çıkarırken, seküler ve laik bir milliyetçilikten hareket etmekte, öte taraftan kendi ideolojisiyle uyumlu yeni bir İslâm yorumuna ulaşmayı hedeflemektedir. Buna mukabil Aynî, İslâm medeniyetinde Türklerin önemini kabul etmekle birlikte İslâm dünyasının başarısını hiçbir zaman saf ırk temelinde Türklere hasretmemekte, aksine “Müslüman” Türkleri öne çıkararak bir yaklaşımın temsilciliğini yapmaktadır. Bu nedenle Aynî, “dil ve duygu birliği” adı altında “dil ve inanç birliği”ni merkeze alan muhafazakâr bir milliyetçilikten yana tavrını ortaya koymaktadır:

“Ayrıca bu eşsiz medeniyetin sâdik hizmetkârları, çoğunlukla başka başka ülkelerde doğmuştu ve çeşitli ırklara mensuptu. Ancak onları birleştirmek ve kardeş yapmak için aynı iman cevherini taşımak yeterliydi. Bütün Türkistan, ta Çin sınırlarına kadar İslâm'ı kucaklamıştı. Hint Yarımadası'nın büyük bölümü, bir Türk kahramanı olan Gazneli Mahmud tarafından fethedildi. Atlantik kıyılarından Çin sınırına kadar yayılmış bu büyük topraklarda yaşayan çeşitli milletler, Kur'an diliyle anlaşıyorlardı. Bu *dil ve duygu birliği* sayesinde, Türkistan'ın Fârâb kentinden çıkan Cevherî adlı bir Türk

⁴² Peyami Safa, Fârâbî'nin Türklüğünden ilk defa bahseden kişinin Aynî olduğunu iddia eder. Bk. Aksüt, *Profesör Mehmed Ali Aynî*, 501-502. Bu meseleyle ilgili olarak Kemalist tarih yazımı çerçevesinde İslâm düşüncesinin önemli isimlerinin Türklüğünün hangi çerçevede ve ne türden sâiklerle tartışıldığını görmek için bk. Aynur Singin, *Bugünü Geçmişe Yansıtma: Türk Tarih Tezi'nde Yeni Bir İslâm Yorumu Arayışı: 1932-1937* (İstanbul: İLEM Yayınları, 2023).

⁴³ Mehmet Ali Aynî, “Türk Mantıkçıları”, *Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası* 2/7 (1928), 3-14; a.mlf., “Türk Mantıkçıları”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 3/10 (1928), 49-64. Makalenin sadeleştirilmiş hali için bk. “Türk Mantıkçıları”, sad. Naim Şahin, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 17 (2005), 343-354.

⁴⁴ Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, 247.

(396/1005), neredeyse tüm Arabistan Yarımadası'nı boydan boya gezmeyi başarmıştı.”⁴⁵

Aynî'nin biyografik özneye eklediği makro tarih anlatılarından bir diğeri ise “Sosyal Görevler ve Eleştirisi” başlıklı bölümdür. Yazar, “emri bi'l-ma'rûf nehîy ani'l-münker”⁴⁶ ilkesinden hareketle, toplumdaki bireylerin kötülük ve ahlâkî yozlaşma karşısında pasif kalmamalarını öğütleyen, hatta onları imkân ölçüsünde isyan ve direnişe davet eden uzunca bir bahse yer verir.⁴⁷ Sosyolojik düzen sorunlarının gündemde olması hasebiyle bu türden bir alt-başlık açtıklarını ifade eden müellif, bu meseleyle irtibatlı olarak şu konulara da değinir: (i) Ailenin birlik ve bütünlüğü ki bu konuda aile fertlerinden hiçbirinin aileyi terk etmemesine özel bir vurgu yapılır. (ii) İntihar. (iii) Bireysel ve sosyal planda karşılaşılan kötülükler karşısında nasıl tavır alınması gerektiğinin âdâbı. Bu son maddeyle irtibatlı olarak müellif, yapılan kötülüklerle sessiz kalanların akıbeti hakkında şu rivayeti aktararak pasif tavır alışını örtük bir şekilde tenkit etmektedir:

“Efsâneye göre, Yûşâ bin Nûman'a gelen vahye göre, Allah iyiler ve sapkınlıklar arasında altmışar bin insanı yok etmişti. O da sebebini öğrenmeyi arzu etti, çünkü iyi insanların hepsi de kötüler gibi ölüp gitmişti. Allah ona cevap olarak, bu iyi insanların sapkınlara karşı düşmanca davranmadıklarını ve onların hep birlikte yiyip içtiklerini söyledi.”⁴⁸

4. Çağın Kavgalı Kavramlarıyla Ünsiyet Kurmak: Keramet ve Menkıbe

Keşf, müşâhede, rüya, ilham, keramet ve menkıbe gibi tasavvufî bilginin temel kavramlarının gerçeklik değerini yitirdiği bir çağda Aynî'nin biyografisi üzerinden uzun uzadıya keramet ve menkıbe türü olağanüstü diyebileceğimiz durumlardan olumlu bir çerçevede bahsetmesi, onu hem dönemin siyasi rejimiyle karşı karşıya getirmiş hem

⁴⁵ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 28-29. Benzer bir vurgu için bk. a.m.f., “Türk Birliğini Temin İçin Gayret”, *Azîz Mahmud Hüdâî: Hayatı Şiirleri ve Meclisleri*, 156-157.

⁴⁶ İyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma yönündeki faaliyetler için kullanılan dinî, ahlâkî ve hukukî bir tabir.

⁴⁷ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 155-164.

⁴⁸ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 163.

de entelektüel çevre ile gerilimli bir kavşağın ortasında bırakmış olmalıdır. Üstelik hagiografi (aziz biyografisi) türü anlatının değer kaybettiği, bunun yerine reel, tarafsız ve nesnel biyografi yazıcılığının yükselişe geçtiği bir dönemde Aynî'yi menkıbe ve kerametlerle örülü bir biyografi yazmaya sevk eden nedenler ne olabilir? Bu sorunun birden fazla yanıtının olabileceğini hesaba katarak, ilk zikredilmesi gereken sebep, Aynî'nin çocukluk yıllarını dinî hassasiyeti olan bir aile atmosferi içerisinde geçirmesi⁴⁹ ve ehl-i tarîk bir çizgiye intisap etmesi olabilir.⁵⁰ Zira müellif her ne kadar kendisi açıkça dile getirmese de Şehremini Oda-başı Sementindeki Kelâmî Dergâhı'nda uzun yıllar şeyhlik görevi yapmış, Nakşibendî-Hâlidî şeyhi olan Şeyh Muhammed Esad Erbilî'ye intisap etmiş ve daha sonra bu dergâhın müdavimleri arasında yerini almıştır.⁵¹

Ayrıca onun erken yaşlardan itibaren, akılla izahı olmayan doğa-üstü olaylar hakkında yapılan bilimsel araştırmalara, özellikle de Batı'da yürütülen spiritüel araştırmalara ilgi duyduğu söylenebilir.⁵² Örneğin 1900 yılında Kastamonu Vilâyet Matbaası'nda Paris'te *Lecture Pour Tous* adlı dergide yayımlanan Nicolas Meyra'dan tercüme ettiği *Fakir* isimli Fransızca hikâyenin konusu, onun bu ilgisini yansıtan örneklerden sadece biridir. Hikâye, Hindistan'da fakir olarak adlandırılan bir takım kimselerin mezara girip beş altı ay yattıktan sonra dirilmeleri-

⁴⁹ "Aile, bütün diğer Türk aileleri gibi dinî ananelere riâyetkâr idiler. Çocuklarını, Mehmet Ali'yi ve ondan üç sene sonra doğup, pek küçük yaşta ölen Câvide hariç olmak üzere Fâtıma ve Hasan Tahsin'i Sıbyan mektebine verinceye kadar evlerinde husûsî bir terbiyeye tâbi tutmuşlardı; fiil ve hareketleriyle de onlara güzel misaller vermişlerdi. O zamanın terbiyesine göre camide ezan okunduğu vakit konuşulmaz, "Allah" lafzı söylendiği vakit onu işitenler derhal "celle celâluhü" derlerdi. Her Müslüman evinde perşembe günleri behemehâl Kur'an okunur ve sevâbı ölmüşlerin ruhuna hediye edilirdi." Aksüt, *Kalemî Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*, 27.

⁵⁰ Sâdık Vicdânî, *Tarikatlar ve Silsileleri (Tomar-ı Turûk-ı Aliyye)*, haz. İrfan Gündüz (İstanbul: Enderûn Kitabevi, 1995), 178-179.

⁵¹ Harun Çetin, *Muhammed Es'ad Erbilî* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2017), 66.

⁵² Bu noktada Aynî'nin Batı'daki entelektüel ağları içerisinde yaşamını açıklanamayan psikik olayları ve büyük dinlerin gizemci geleneklerini incelemeye adanmış, ezotirizme tutkun, bu uğurda Türkiye ve Hindistan gibi birçok ülkeye seyahatler yapmış olan Carl Vett hatırlanabilir. 1923 yılında Varşova'da, metapsişik hâdiseleri termometre, terâzi ve muhbir gibi fizik âletleriyle ölçmek isteyen yabancı bilim adamlarının bir araya geldiği kongrenin genel sekreterliğini yapan Vett, bu müzakerelerin zabıtnâmelerini İstanbul'a geldiğinde Aynî'ye vermiş, o da *Tercüme ve Vakit* gazetelerinde bunları neşretmiştir. Bk. Thierry Zarcone, "Danimarkalı Carl Vett 20. Yüzyılın Başında İstanbul'da", *İstanbul Araştırmaları Yılığ* 3 (2014), 163-173.

ni ve Amerikalı bir doktorun bu konudaki araştırma tecrübesini konu edinmektedir.⁵³ Yine bir başka örnek, İstanbul'da “spiritizma” tecrübelerinin moda olduğu bir zamanda –ki Bolşeviklerden kaçan Ak Rusların kafile halinde şehre göç etmelerinin ardından bu temayülünün halk arasında yaygınlaştığı rivayet edilir– Selânik'ten İstanbul'a Hamdi isminde, Rifâî dervişi kıyafetinde, ince boyunlu, nahif, sarışın genç bir adam gelir. Rivayete göre “Nevvâr” isimli bir ruh ile irtibata geçen bu adama, Şeyhülislam Mûsa Kâzım Efendi bazı âyetleri tefsir ettirir. Bu olayı duyan Ayni de merakına yenik düşerek Mûsa Kâzım aracılığıyla Hamdi ile görüşür ve benzer bir deneyim tecrübe eder.⁵⁴

Bununla birlikte Ayni'nin Batı'daki sezgisel ve spiritüel bilgi alanında yapılan çalışmalara ilgi duyduğunu, bu sahadaki aktüel gelişmeleri yakından takip ettiğini ve kitaplarında bu meseleye yer verdiğini görüyoruz.⁵⁵ Onun sezgisel ve mistik bilginin peşinde sergilediği bu fikr-i takipteki istikrarın muhtemel sebeplerinden biri, modern ve pozitivist bilimden hareketle bilginin bu yönünü hemen reddetmemek, en azından şimdilik ihtiyatla yaklaşabilme tavrını yerleştirmek şeklinde ifade edilebilir. Bu ihtiyat odaklı tavır, müellifin keramet ve olağanüstü olayların gerçekliği hakkında duyduğu endişe ve şüpheden ziyade bilakis doğruluğuna duyduğu inançtan mütevellit muhtemel bir gelecekte deneysel açıdan da ispatlanabileceğine dair umudu da yansıtmaktadır. Burada Ayni'nin Geylânî'nin yaşam öyküsünü okuyucuya aktarırken referansta bulunduğu keramet ve menkıbe anlatısından birkaç örnek verelim:

“Abdülkâdir, hayatı boyunca önemli sayıda hastayı iyileştirmişti. Bağdat surlarının dibinde ilk vaazlarına başladığı günden ölünceye dek hiçbir du-

⁵³ Her ne kadar hikâye, teftiş encümeninden “İhyâ-yı emvâr şer'an câiz değildir.” gerekçesiyle ret cevabı almış olsa da daha sonra başka bir encümen üyesinin konunun “emvâr-ı ihyâ değil, nâimi ikaz” olduğuna karar vermesiyle ancak yayımlanabilmiştir. Bk. Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Ayni*, 100-101.

⁵⁴ Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Ayni*, 303-306.

⁵⁵ Ayni'nin tasavvufla irtibatlı bu türden konulara duyduğu ilginin izlerini, onun Sâmîha Ayverdi ile 1940'lı yıllarda yaptığı görüşmelerde yönelttiği şu sorulardan da takip edebiliriz: “Tayy-ı mekân hakkında ne dersiniz?”, “Size tecelliyât vâki olur mu?”, “Zuhûruna şahit olduğumuz öyle hikmetler var ki, sebebine akıl erdiremiyoruz. Buna ne dersiniz?”. Bk. Sâmîha Ayverdi, *Mülâkatlar* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2015), 30, 49, 69.

rumda bu şehirde sara hastalığı tespit edilmiş değildir. Her bir insanın düşüncesine ve en mahrem sırlarına nüfuz etmek ona göre sıradan bir olaydı. Bir ramazan akşamı, güneşin batış saatinde, yetmiş farklı mekânda insanlara oruçlarını açmak için izin verdiği, iftar açanların Abdülkâdir'i şahit gösterdikleri ancak o akşam kimsenin tekkeyi terk etmediği nakledilmektedir.”⁵⁶

“[İstimdat ve tevessül geleneğiyle irtibatlı olarak]

Zorda kaldığımızda veya endişeye düştüğümüzde, onu yardıma çağırmanın için bizlere cesaret vermişti. Dört devenin kaybolmasıyla gerçekten üzüntü duymuştuk ve ben de ona seslendim: Ey Abdülkâdir! Dört devemi kaybettim, ne yapacağımı bilemiyorum! Yalvarırım bana yardım et! O anda gözlerim, güneşin doğduğu tarafa kaydı ve ilk ışıkların ihtişamıyla birlikte elbisesinin göz alıcı beyazlığı içinde bir adam gördüm. Uzun kollardan biriyle bana yöneleceğimiz tarafı işaret ederek, “Buradan! Buradan!” dedi. Oraya koştuk ve az sonra dört deveyi buluverdik. Kervana yetişmek için acele ediyordum. Geri döndüğümde bize yol gösteren beyaz giysili adam kaybolmuştu.”⁵⁷

Öte yandan Ayni'nin bu yaklaşımı onun Batı'daki spiritüel yaklaşımlar ve ruhçular ile tasavvufun kavramlarını aynı kefeye koyduğu anlamına da gelmemektedir. Bir vâizin yaptığı konuşmanın aynı anda birden fazla mekânda işitilerek dinlenebilmesi hususunda Ayni, bunun telepatik bir yöntemle izah edilemeyeceğinin altını çizer.⁵⁸ Ona göre bu türden vakaların izahında tasavvufun bakış açısıyla ruhçu yaklaşımlar arasında çok temel bir nüans bulunmaktadır. Bu iki yorum arasındaki esas farklılık, sûfilerin nihai gayelerinin Allah'ı aramak iken; ruhçu yaklaşımların böyle bir amaçtan yoksun olmalarıdır. Ayni, bu meseleye dair görüşlerini şu sözleriyle ortaya koyar:

“Bizler her seferinde Abdülkâdir'in birçok kerametini kendi eserinde zik-

⁵⁶ Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Ayni*, 112.

⁵⁷ Ayni, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 108-109.

⁵⁸ “Abdülkâdir'in bütün hayatı, sadece bu bile en efsânevi olanların içinde bir mucizedir. Onun uzun süren vaaza başlama dönemi, bizleri hürmet etmeye yönlendirir. O, irşatlarda bulunmak ve vaaz etmek için hep kürsüdeydi. Konuştuğu yer çok uzaktaydı ama sesi oralardan da duyuldu, hatta konuşmaları bu mesafelerden derlendi. Ancak bu telepatik bir yolla olmadı; çünkü bazı vaazlarını sadece farklı yerlerdeki şeyhler değil onlarla birlikte orada bulunan öğrenciler de işitiyordu. Bu dinleyicilerden bir kısmı o esnada bazı notlar alırdı. Kısa bir süre sonra Bağdat'ta Abdülkâdir'in müritleri tarafından yazılanlar, buradakilerle karşılaştırıldığında bire bir aynı oldukları tespit edilmişti.” Ayni, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 103.

reden S. D. Margoliouth'un fikrine yer veremeyiz. Onları, bu meselelerle özellikle ilgilenen okuyucularımıza bırakıyoruz. Margoliouth, amatör ruhçular tarafından yapılan seanslardaki kerametleri aynı kategoride tasnif eder. Biz semâvî lütufları temsil eden Abdülkâdir'in ya da diğer velîlerin kerametlerini bu denli basit bir sebeple kabul ediyor değiliz.

...

Onun gayesi, bizimle olan ilişkilerinde ilâhî yaratılışın sırrını bildirmekti. Oysa çoğu zaman maddî amaçların ön plana çıktığı ve bilhassa merak uyandıran olayların cereyan ettiği ruhçu grupların içinde hiçbir zaman bulunmadı. Onlar için Allah'ı aramak hiç söz konusu oldu mu? Oysa sûfiler için tüm düşünce tarzları içinde her şey Allah'ı aramaya yöneliktir. Ona hizmet etmeyi öğrenmeye gayret edilir. Kerametler yönünden de onların iradesine asla meyledilmemiştir.⁵⁹

Aynı, bir başka paragrafta Geylânî'nin izhâr ettiği kerametleri, ruhun varlığını inkâr edenlerin delillerini çürütmek için kullanır.⁶⁰ Burada ruhun varlığını inkâr eden bir kimsenin kerameti delil olarak kabul edip etmeyeceği sorusu akla gelebilir. Aynı açıdan biyografik bir anlatıda yer alan bu türden rivayetler yaşanmış tarihsel gerçekliği ifade ettiği için reddedilmesi de mümkün değildir. Üstelik keramet konusu, dönemin pozitivist ve materyalist yaklaşımlarının kısılcığında maddeye indirgenmiş insanın ruh boyutuyla da ilgilidir. Bu nedenle Aynı, keramet kavramından insan doğasına pencere açmada bir mahsur görmemektedir. Aynı'nin tavrında dikkat çeken bir diğer husus, tasavvuf geleneğinde yaygın bir anlatı formu olarak kullanılan menkıbeleri, Katolik kilisesinin efsaneleri ile kıyaslamasıdır ki bu türden karşılaştırmalı bir tetkik yapıldığı takdirde, sûfilerin rivayetlerinin çok daha parlak ve başarılı olacağını söylemesidir.⁶¹ Müellifin bu konuda Batı'ya yapmış olduğu referans, keramet ve mucize türündeki olayların sadece Doğu dünyasıyla veya İslâm düşünce geleneğiyle sınırlı olmadığını göstermektedir ve okuyucusuna meseleye dışarıdan bakabilmesi için perspektifler sunmaktadır.

⁵⁹ Aynı, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 114-115.

⁶⁰ Aynı, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 103.

⁶¹ Aynı, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 103.

5. Bir Kültür Taşıyıcısının Valizi: Dipnotlar

Ayni'yi sadece bir biyograf olarak ele almak ona büyük bir haksızlık olacaktır. Doğu ve Batı dillerine olan hâkimiyeti nedeniyle müellif, kaynaklara erişimde herhangi bir sorun yaşamamıştır. Buna ilaveten yabancı literatürdeki çalışmaları kavrama, kuşatma ve aktarma konusunda son derece başarılı olduğu söylenebilir. Bu iki durum müellif açısından her ne kadar avantajlı gibi gözükse de öte taraftan mevcut malzemenin enstrümanına dönüşme tuzağı ve tehlikesi her zaman bâkidir. Bir başka ifadeyle yazar, kullandığı kaynakların hükümlerine, temel argümanlarına teslim olması mümkünse de Ayni'de böyle bir durumla karşılaşmıyoruz. Örneğin, Paris'te Katolik Akademisinde Arapça hocası Baron Carra De Vaux'nun *Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî* başlıklı çalışmasını esas alarak bir biyografi yazmaya karar verdiğinde bu eseri birebir tercüme etmek yerine gerekli gördüğü yerlerde ekleme ve çıkarmalar yaparak, birtakım değişiklikler yapmak suretiyle ve başka muteber kaynakları da kullanarak yeniden inşa etmeyi tercih etmiştir.⁶² Onun bu özelliği, diğer biyografilerinde de gözlemlenmektedir. Onun Batı düşüncesine yönelik her zaman taze bir ilgisi olduğu kadar Batı'ya yönelik temkinli bir tarafı da olmuştur. Dolayısıyla onun Batı karşısında takındığı bu ikili tavır, yabancı kaynakların özellikle de oryantalistlerin temel argümanlarını sorgulamaksızın, herhangi bir süzgeçten geçirmeksizin kabul etmesini engellemiştir.

Ayni'nin biyografilerini önemli kılan bir başka husus, ana metinde geçen kişi, eser ve kavramlar⁶³ hakkında dipnotlarda verdiği kısa bilgi notlarıdır. Geylânî biyografisini özellikle yabancılara yönelik yazdığını dikkate alacak olursak, müellif dipnotlar aracılığıyla Doğu'dan Batı'ya kültürel bir köprü inşa etmiştir, diyebiliriz. Örneğin ölüm ile ilgili geçen bir pasajda Doğuluların cenaze ve defin işlemine dair bilinen ritüelleri dipnotta tekrarlama gereği duymuştur. Bir ölünün arkasından neler yapılması gerektiği bilgisinin aktarıldığı aşağıdaki pasaj Şarklılar açısından ne kadar iyi biliniyorsa Batılılar için de bir o kadar yabancıdır:

⁶² Ayni, "Mukaddime", *İslâm Düşüncesinin Zirvesi Gazzâlî*, haz. Erol Kılıncı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2023).

⁶³ Ayni, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 85.

“Kadın olsun, erkek olsun, bir Müslüman ölür ölmez ölü yıkayıcı ona abdestini aldirmek için hemen çıkagelir. Sıcak su ve sabunla özel olarak yapılan ayaklı sehpa (teneşir) bol suyla ölüyü yıkar. Daha sonra dikişi olmayan pamuklu bezle (kefen) onu sarıp sarmalar ve tabuta koyar. Mezara götürülmeden önce ölenin evinde ve camide dini merasim yapılır.”⁶⁴

Aynî'nin dipnotları aynı zamanda gelecek araştırmacılar için muazzam bir tarihi arşiv hüviyetine sahiptir. Müellifin dipnotlarda verdiği bilgileri tasnif edecek olursak karşımıza şöyle bir manzara çıkar: (i) Metinde geçen kişilerle ilgili kısa biyografik bilgiler. (ii) Herhangi bir kavramın sözlük veya tedavüldeki anlamları. (iii) Bazı eserlerin bibliyografik künyeleri veyahut Batı'da yapılmış tercüme hakkında kısa ve özlü bilgiler. (iv) Bazı yerlerde mezkûr konuyla ilgili şahsi görüşlerini içeren notlar. Bu dipnotların tek zayıf noktası, yazarın bazen referansla bulunduğu kaynağın künyesini eksik bir şekilde vermesidir. Örneğin bazı dipnotlarda eserin ismi ve sayfa numarası verilirken yayınlandığı yer, yayınevi, tarih vb. bilgiler verilmemektedir. Bir başka eksiklik, eserin sonunda modern anlamda kaynakçaya yer verilmemesidir. Tüm bu noksanlıklara rağmen müellifin dipnotları kullanma ve araçsallaştırma şekli oldukça başarılıdır. Bu konuda alıntı yapmak suretiyle bazı örnekler verelim:

Örnek-1:

“Şeyh Muhyiddin Efendi, Karagümrük'te Perşembe Tekkesi adıyla bilinen Kâdirî tekkesi şeyhidir. Bu isim, müritlerin Perşembe günü toplanmasından dolayı verilmiştir. Babası Şemseddin de şeyhtir. *Gülzârname* adlı eserin sahibi Kayseri'de 887/1482'de ölen İbrahim Tennûrî sülalesinden gelmektedir.”⁶⁵

Örnek-2:

“Zemaşerî, Müslüman âlimlerin en büyüklerinden biridir. Dil bilimcisi, ahlâkçısı ve hukuk âlimidir. Döneminde Müslüman dünyasındaki tüm bilimlerde malûmat sahibiydi. Baron Sylvestre de Sacy, Arap antolojisine giriş olarak *el-Keşşâf*'ı tercüme ederek yayımlamıştır. Zemaşerî'nin ahlâka

⁶⁴ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 204.

⁶⁵ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 96.

ait eseri *Altın Kolyeler*, Barbier De Meynard tarafından tercüme edilmiştir. Paris Milli Matbaası, 1867.”⁶⁶

Örnek-3:

“Eş’arî, hicrî 260 tarihinde Basra’da doğdu ve 324/935’te Bağdat’ta öldü. Bk. *A.F. Mehren’in Hatıratı*: Hicretin üçüncü yüzyılında Eş’arî tarafından öne sürülen düşünceler reform etkisi yapmış ve kendisinden sonra gelenler onun öğretisini devam ettirmişlerdir. (Uluslararası Oryantalistler Kongresi, 3. Oturum) Eş’arî’nin en önemli eseri *Makâlât*’tır. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bu el yazması eseri araştırdı ve 1928 yılında eseri bir araya getirerek özenle bastırdı.”⁶⁷

Örnek-4

“H. Steiner, *Mu’tezile ya da İslâm’da Serbest Düşünceler*, Leipzig, 1868. T. W. Arnold, *el-Mu’tezile*, Leipzig, 1902. Henri Gallard tarafından yazılan çok yeni bir biyografi. *Mu’tezile Yanlıları Üzerine Deneme, İslâmın Rasyonalistleri* (Genevre, 1906).⁶⁸

Aynî’nin Geylânî biyografisinde referansta bulunduğu batılı isimler arasında Reynold A. Nicholson, Édouard Montet, Henri Lammens, Heinrich Steiner, Henri Gallard, Eugène Aubin, Louis Pierre Eugene Amélie Sédillot, Leon Cahun, Louis Massignon, Margaret Smith, Silvestre de Sacy, Thomas Walker Arnold öne çıkarken; yerli kaynaklar arasında ise Geylânî’nin kendi eserleri başta olmak üzere Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, Hücvârî, İbn Arabî, İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Kesîr, İsmail Hakkı Bursevî, Muhammed b. Yahya el-Tadifi, Taşköprizâde ve Şehristânî gibi isimleri görmekteyiz.

Son olarak Aynî’nin eserinde kullandığı dil ve üslup hakkında birkaç noktaya değinmek gerekir. Zira müellifin eserlerini yazma gerekçesi ile muhatap aldığı kitlenin mahiyeti onun sûfi biyografi yazıcılığında başvurduğu dil ve üslubun seviye ve kademesini, rengini, tonunu ve rotasını belirlemiş görünmektedir. Biyografilerin bir yüzünün her zaman Batı’ya dönük olması, yani müellifin Türk-İslâm düşüncesinin önemli aktörlerini Avrupa’ya tanıtmaya gayesi eserlerinde savunmacı bir

⁶⁶ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 52.

⁶⁷ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 19.

⁶⁸ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 18.

ülslup şeklinde kendini hissettirir. Öte taraftan kendisinin de ehl-i tarîk bir meşrebe sahip olması nedeniyle tarafsız, nesnel ve soğuk bir akademik dil yerine sübjektif ve daha çok hissiyat düzeyinde bir dili tercih ettiği görülmektedir. Ne var ki içinde yaşadığı dönem, tasavvuf ve tarikatlar hakkında negatif algının yaygın olduğu bir zaman dilimini kapsamaktadır ve bu nedenle Ayni, dışarıdan bir dil ile (Batı'nın kavramlarını ve bilimini araçsallaştırmak suretiyle) içeriği (İslâm tasavvuf geleneğini) anlamayı ve anlatmayı denemiştir. Doğu ile Batı arasında felsefî anlamda bir yakınlık ve irtibat kurma arayışı (buna bir tür uzlaşma denemesi de diyebiliriz) neredeyse çağdaş Türk aydınlarının hemen hemen hepsinde gördüğümüz bir özelliktir. Fakat her birinin uzlaşma arayışı ve deneyiminin içeriği, katmanları, hiyerarşik yapısı, öncelikleri ve sonuçları, varmak istedikleri nokta kadar uzaklaşmak istedikleri alanlar bakımından birbirinden farklı olduğunu da göz ardı etmemeliyiz.

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Ayni'nin Geylânî hakkında yaptığı çalışma, müellifin 1900'lerin başında yazmaya başladığı ve yaşamı boyunca devam ettirdiği uzun soluklu biyografi yazıcılığı projesinin sadece bir parçasıdır. Ayrıca Ayni, biyografilerini kaleme alırken hiçbir zaman tek bir motivasyonla hareket etmemiş, bilakis şu ek amaçlar doğrultusunda hareket etmiştir: (i) İslâm dünyasının büyük âlimlerini hem genç nesle hem de Batı'ya tanıtmak. (ii) İslâm düşüncesinin dünya tasavvuru ve ahlâk doktrini hakkında tarihsel ve çerçeve bilgileri sunmak. (iii) Batı'dan tercüme edilen felsefî nazariyelerin bireysel ve toplumsal ölçekte tahrip edici etkisini zayıflatmak. (iv) Batı'da ortaya çıkan modern bilim ve felsefe karşısında vahdet-i vücûd düşüncesinin üstünlüğünü ispat etmek. (v) Cumhuriyet idaresinin tasavvuf ve tarikatlar hakkında yürüttüğü tarihsel sessizleştirme siyasetini biyografik yöntemlerle seslendirmek.

Bir başka husus, Geylânî çalışmasını diğer biyografilerden ayırtıran özellikle ilgilidir. Geylânî biyografisinin keramet ve menkıbelerle örülmesi bir şekilde inşa edilmesi üstelik Fransızca olarak, sûfinin Batı'ya tanı-

tılması ve sevdirmesi gibi bir amaca binaen yazılması Ayni'nin şu iki yönü hakkında ipucu vermektedir. İlki, yazarın içinde yaşadığı dönemin siyasi rejimiyle taban tabana zıt bir yerde durması, diğeri ise tasavvuf geleneğinin rasyonel zeminde izahı zor kavramlarını Batı karşısında kompleksiz bir şekilde savunabilmesi, cesaret ve özgüven açısından eşine az rastlanır bir örnekliliği temsil etmesidir. Şüphesiz onun bu başarısının arka planında, biyografik yöntemi araçsallaştırması, Türklük retoriği ve pasif muhalif duruşunun önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Geylânî biyografisiyle ilgili değinmemiz gereken bir diğer nokta, Ayni'nin keramet ve menkıbe türü olaylar hakkında tasavvuf geleneğinin yaklaşımı ile Batı'daki spiritüel hareketlerin izah biçimleri arasındaki farklılığa yaptığı vurgudur. Telepatik yöntem veyahut ruhçu yaklaşımların mihrinde tevhid düşüncesinin yer almadığını kuvvetli bir şekilde vurgulayan Ayni, sûfîlerin tüm düşünce ve hareketlerinin merkezinde Allah'ı arama gayreti olduğunu ifade eder. Her ne kadar müellif Batı'da spiritüel alanda yapılan çalışmaları, keşf, ilham, rüya, müşahede ve keramet gibi olayların "bilimsel" izahında bir araç olarak görse de nihai kertede bu iki geleneği birbirine indirgememektedir.

Değinmemiz gereken son husus, Ayni'nin yabancı dillere olan vukûfiyeti, donanımı ve müktesebatının yanı sıra oryantalist çalışmaları yakından takip etmesi nedeniyle eser, yerli ve yabancı literatür açısından zengin bir kaynakçaya sahiptir. Her ne kadar eserin sonunda modern usule göre bir kaynakça yer almasa da eserin içinde dipnotlarda işaret edilen kaynaklar ve kısa bibliyografik notlar ana metnin kendisi kadar önemli bilgiler ve işaretler içermektedir. Sadece bu yönüyle bile –yani müellifin dipnotları kullanma şekline ve içeriklerine odaklanarak– müstakil bir araştırma yapılabilir. Dolayısıyla Ayni, sadece modern tasavvuf tarihi araştırmacıları için değil aynı zamanda çağdaş Türk düşüncesi sahasına ilgi duyanlar açısından da makale ve eserleriyle mümbit bir şahsiyet olarak entelektüel vârislerini beklemektedir.

Kaynakça

- AİNÎ, Mehmed Ali. *Un Grand Saint de L'Islam, Abd-Al-Kadir Guilânî*. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1938.
- Akçiçek, Abdülkâdir. *Devrinde Abdülkâdir Geylani*. Ankara: Hilal Yayınları, 1960.
- Aksüt, Ali Kemali. *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2021.
- Akyıldız, Ali. "İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Osmanlı Araştırmaları* 50/50 (2017), 219-242.
- Arar, İsmail. "Mehmet Ali Aynî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/273-275. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Arslan, Sevim. "Mehmet Ali Aynî'nin "Hacı Bayram Velî" Kitabının Kadim İrfan Geleneği Çizgisinde Değerlendirilmesi". *Hacı Bayram-ı Velî: IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu* (2019), 217-228.
- Aynî, Mehmet Ali. "Altıncı Beynelmîlel Felsefe Kongresi". *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 2/7 (1928), 89-106.
- Aynî, Mehmet Ali. "Note Sur l'idéalisme de Djelaleddin Davani". *Revue Néo-Scolastique de Philosophie* 33/30 (1931), 236-240. https://www.persee.fr/doc/phlou_0776-555x_1931_33_30_2615.
- Aynî, Mehmet Ali. "Türk Mantıkçıları". *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 3/10 (1928), 49-64.
- Aynî, Mehmet Ali. "Türk Mantıkçıları". *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası* 2/ 7 (1928), 3-14.
- Aynî, Mehmet Ali. "Türk Mantıkçıları". sad. Naim Şahin. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 17 (2005), 343-354.
- Aynî, Mehmet Ali. *Aziz Mahmud Hüdâyi: Hayatı Şiirleri Meclisleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2024.
- Aynî, Mehmet Ali. *Canlı Tarihler IV: Mehmet Ali Aynî: Hatıraları*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1945.
- Aynî, Mehmet Ali. *Hacı Bayram Velî*. haz. H. Rahmi Yananlı. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.
- Aynî, Mehmet Ali. *Hacı Bayram-ı Velî*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1343.

- Ayni, Mehmet Ali. *Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazzâlî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1908.
- Ayni, Mehmet Ali. *İslâm Düşüncesinin Zirvesi Gazzâlî*. haz. Erol Kılınç. İstanbul: İnsan Yayınları, 2023.
- Ayni, Mehmet Ali. *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî* (Paris, 1938). İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.
- Ayni, Mehmet Ali. *Türk Ahlâkçıları*. haz. İsmail Kara. İstanbul: Kitabevi, 1993.
- Ayni, Mehmet Ali. *Türk Ahlâkçıları*. İstanbul: Marifet Basımevi, 1939.
- Ayni, Mehmet Ali. *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?*. İstanbul: Şehzadebaşı, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1341/1339.
- Ayni, Mehmet Ali. *Abdülkâdir el-Geylani: Şeyhun Kebir min Sulehai'l-İslâm*. çev. Muhammed Hacı, Muhammed Ahdar. Dârülbeyzâ: Dârü's-Sekâfe, 1993/1413.
- Ayni, Mehmet Ali. *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*. çev. Tahir Yücel; katkı F. J. Simore-Munir. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.
- Ayni, Mehmet Ali. *Türk Azizleri I: İsmail Hakkı*. İstanbul: Marifet Basımevi, 1944.
- Ayverdi, Sâmiha. *Mülâkatlar*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2015.
- Cengiz, Muammer. "Rıza Tevfik'in "Gülşen-i Râz Hakkında Tettebbuât-ı Felsefiye"si Üzerine Bazı Dikkatler". *Gülşen-i Râz Hakkında Tettebbuât-ı Felsefiye* (2019), 39-81.
- Cengiz, Muammer. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tasavvuf Tarihi Yazıcılığı (1910-1933)*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023.
- Cündioğlu, Düccane. "Ernest Renan ve "Reddiyeler" Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı". *Dîvân: İlmî Araştırmalar* (1996/2), 1-94.
- Çakır, Adalet. *Abdülkâdir-i Geylani ve Kadirilik*. 2 Cilt. İstanbul: İSAM Yayınları, 2021.
- Çankaya, Ali. *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* 3. Ankara: Mars Matbaası, 1968 - 1969.
- Çubukçu, İbrahim Agah. "Türk Filozofu Fârâbî ve Düşüncesi". *Belleten* 69/194 (1985), 273-286.
- Çubukçu, İbrahim Agah. "Türk Filozofu Fârâbî'nin Din Felsefesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (1966), 67-82.

- Demir, Necati Demir. "Ayni'nin Muallim-i Sani Farabi İsimli Eseri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1999), 439-459.
- Erdoğmuş, Seyfullah. *Abdülkâdir Geylani Hayat ve Menkıbeleri*. İstanbul: Merca Kitap, 2014.
- Günaydın, Yusuf Turan. "Cumhuriyet Döneminde Hacı Bayram-ı Veli Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Ayni'nin Eseri". *Hacı Bayram-ı Veli* (2018), 553-569.
- Gürer, Dilaver. *Abdülkâdir Geylânî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Kaan, Mustafa Ertuğrul. *Büyük Mutasavvıf Abdülkâdir Geylani*. İstanbul: Gayret Kitabevi, ts.
- Kara, İsmail. "Mehmed Ali Ayni (1869- 1945)". *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi* 2. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, 599-659.
- Kırmızı, Abdülhamit (haz.). *Otur Baştan Yaz Beni, Oto/Biyografiye Taze Bakışlar*. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- Korkusuz, M. Şefik. *Gavsü'l-Azam Seyyid Abdülkâdir Geylani ve Kadiri Tarikatı*. Adıyaman: Menzil Yayınevi, 1995.
- Özdamar, Mustafa. *Abdülkâdir Geylani*. İstanbul: Kırk Kandil, 1998.
- Özdemir, Zeynep Büşra. "Mehmet Ali Ayni'nin Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî Adlı Eserindeki Kelâm Tarihi Anlatımı ve Düşünce Dünyasında Gazzâlî'nin Yeri". *Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyasında İslâmî İlimler* (2019), 123-136.
- Rahim, H. Molla (der.). *Abdülkâdir Geylani Hazretleri: Şiir Halinde Şahsı ve Kerametleri*. İstanbul: M. Baki Kitabevi, 1958.
- Renders, Hans vd. *Biyografik Dönemeç* (Tarih ve Sosyal Bilimlerde Biyografinin Yeniden Keşfi). çev. Uğur Yankı Üçkardeşler. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024.
- Sallabi, Ali Muhammed. *Abdülkâdir Geylânî Sultânü'l-Ârifin*. çev. Necmeddin Salihoglu. b.y.: Ravza Yayınları, 2012.
- Sebânû, Ahmed Gassân. *Abdülkâdir el-Geylani: Hayâtuhû - Nesebuhû - Müellefâtuhû*. Dımaşk; Stokholm: Dârü'l-Yenabi' [al-Yanabia], 2009.
- Singin, Aynur. *Bugünü Geçmişe Yansıtma: Türk Tarih Tezi'nde Yeni Bir İslâm Yorumu Arayışı: 1932-1937*. İstanbul: İLEM Yayınları, 2023.
- Taşdelen, Azime Merve. "20. Yüzyılda Sûfi Biyografi Yazıcılığı: Sefîne-i Evliya Örneği". *Balikesir İlahiyat Dergisi* 19 (2024), 29-54.

- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 2005.
- Vicdânî, Sâdık. *Tarikatlar ve Silsileleri (Tomar-ı Turük-ı Aliyye)*. haz. İrfan Gündüz. İstanbul: Enderûn Kitabevi, 1995.
- Zarcone, Thierry. “Danimarkalı Carl Vett 20. Yüzyılın Başında İstanbul’da”. *İstanbul Araştırmaları Yıllığı* 3 (2014), 163-173.